

THE ‘CRY’ AND ‘LAUGH’ IN DIVANÜ LUGATI’T-TÜRK

Divanü Lügat-it-Türk’te ‘Ağlamak’ ve ‘Gülmek’

Adem AYDEMİR¹

Abstract

There have been lots of written works for depicting Turkish language, history and culture. Divanü Lügati’t-Türk which was written at 1073/1074 is one of the most important work of Turkish language, literature and culture. The Divanü Lügati’t-Türk which is the first source about the Turkish world’s literature, language, cultural, social situation in the 11th century gives us very important and original knowledges for Turcology researching. Dictionaries are among the most important productions of the language they belong to. It is possible to find the reflection of life style and culture and the values that a nation has. Divanü Lügati’t-Türk that means ‘Turkish Dialects Dictionary’, is a first dictionary of the Turkish by dialects words that is included dialects materials. Historical dictionaries are given importance to determine general Turkish vocabulary. Semantics is an area of science that studies the meanings of a language using the diachronic and synchronic methods. It is well known that there are few studies on semantics in Turkish. So, there are many semantic issues which must be examined synchronically and diachronically in Turkish. In Divanü Lügati’t-Türk beside of laugh, the natural aspect of human being that is the cry is also explained. So, this article, the words of ‘cry’ and ‘laugh’ in vocabulary of Divanü Lügati’t-Türk will be determined and examined. There is no exact explanation about the meaning and structure of the words. The work that we examined as a source could give an idea about the ‘cry’ and ‘laugh’ words of the written period because of being a glossary.

Key Words: Divanü Lügati’t-Türk, Vocabulary, Cry, Laugh, Semantic.

Özet

Türk dili, tarihi ve kültürünü anlatmak bakımından birçok eser yazılmıştır. 1073/1074 yıllarında yazılmış olan Divanü Lügati’t-Türk, Türk dilinin, edebiyatının ve kültürünün en önemli eserlerinden biridir. XI. asır Türk dünyasının dil, edebiyat, kültür ve sosyal durumuyla ilgili zengin ve özgün ilk bilgileri veren Divanü Lügati’t-Türk, Türkoloji araştırmalarında her zaman temel kaynak olmuş ve araştırmacılar tarafından çok yönlü olarak ele alınmıştır. Sözlükler, ait oldukları dilin en önemli eserleri arasındadır. Bir milletin sahip olduğu değerlerinin, kültürel varlıklarının ve yaşama tarzının iz düşümünü sözlüklerde bulmak mümkündür. ‘Türk Lehçeleri Divanı’ anlamına gelen ‘Divanü Lügati’t-Türk’, içerdiği Türk lehçeleri sözcükleri ile ilk Türk lehçeleri sözlüğü özelliği taşımaktadır. Türk dilinin genel söz varlığının tespitinde tarihi sözlükler büyük öneme sahiptir. Anlam bilim, dili art zamanlı ve eş zamanlı yöntemleri kullanarak anlam yönünden inceleyen bilim dalıdır. Türkçede semantik çalışmaların azlığı bilinmektedir. Bu sebeple, anlam bilimi ile ilgili hem eş zamanlı hem de art zamanlı biçimde incelenmesi gereken birçok sorun bulunmaktadır. Gülmek en güzel şekilde anlatıldığı Divanü Lügati’t-Türk’te, beşerin en tabii yönü olan ağlama da temas edilen konulardandır. Bu sebeple, bu makalede, Divanü Lügati’t-Türk’ün sözcüklerinde ‘ağlamak’ ve ‘gülmek’ sözcükleri tespit edilecek ve incelenecektir. Bu sözcüklerin anlamı ve yapısı üzerine kesin bir açıklama bulunmamaktadır. Kaynak olarak incelediğimiz eser bir sözlük olması sebebiyle yazıldığı dönemdeki ‘ağlamak’ ve ‘gülmek’ sözcükleri hakkında fikir verebilecek niteliktedir.

Anahtar Sözcükler: Divanü Lügati’t-Türk, Sözcükler, Ağlamak, Gülmek, Anlam bilimi.

¹ Öğrt. Balıkesir Merkez Ticaret Meslek Lisesi Öğretmeni, adem.aydemir@hotmail.com.

1. Giriş

Divanü Lugati't-Türk'te (DLT) Türklerin edep ve vakarına dair birçok veri bulunmaktadır. Kâşgarlı, Türklerin hususiyetleri hakkında naklettiği bir *Hadis-i Kutsî*'den sonra: “*Türklerde güzellik, sevimlilik, tatlılık, edep, büyükleri ağırlamak, sözünü yerine getirmek, sadelik, öğünmemek, yiğitlik, mertlik gibi övülmeye değer, sayısız iyilikler görülmektedir.*” demekte ve Türk'ün edep ve vakarını anlatan eski Türk şiirinden bir dörtlük nakletmektedir:

“*Kaçan körse anı Türk
Budun anğa anıñ aydaçı
Munğer tegir ulugluk
Mundanaru keslinür.*” (DLT I: 351/2).

Ağlamak ve gülmek insanlara mahsus en tabii hallerdendir. Bununla beraber Kâşgarlı'nın naklettiği söz ve dörtlükten anlaşılacağı üzere normal dışı gülmek ve kahkaha, edep ve vakara mugayir bir davranış olarak görülmüştür. Türkçede ‘*utanmak, sıkılmak*’ anlamındaki ‘*uwut*’ sözcüğünün aynı zamanda ‘*yemeğe veya beyin yanına çağırma, davet*’ (DLT I: 51; EDPT: 6-7-8) anlamında olması manidardır. *Uvut*: “Ut, hayâ. ‘Uwut’ dahi denir.” (DLT I: 83). DLT’de hemen her konuda olduğu gibi ‘*ağlamak*’ ve ‘*gülmek*’ sözcükleri ile ilgili birçok veri bulunmaktadır. Bu çalışmada DLT’deki ‘*ağlamak*’ ve ‘*gülmek*’ fiilleri ile ilgili sözcükler tespit edilerek, bunların türev ve etimolojileri incelenecek, bunlar Türk dilinin diğer sözlüklerindeki verilerle karşılaştırılacaktır. Çalışmada Türk dilinin başlıca muteber ve çağdaş sözlükleri ile etimoloji sözlüklerinden, Eski Uyгур Türkçesi ve Kutadgu Bilig’deki verilerden de yararlanılacaktır.

Dil bilim araştırmalarında yapısı ve anlamının çözümü en zor olan sözcükler bir edebî eserde ancak bir kez kullanılmış olup emsali bulunmayan sözcüklerdir. Bu çalışmamızda ele alacağımız ‘*ağlamak*’ ve ‘*gülmek*’ sözcükleriyle ilgili sözlerin bir kısmı DLT’nin sözvarlığında bir kez kullanılmış olan sözcüklerdendir. Bir edebî metinde yalnızca bir kez kullanılmış bu şekilde kelime, terim veya deyimlere dilbiliminde ‘*hapax legomenon*’ (< Yun. hapax ‘bir defa’ + legein ‘söyle-’ fiilinin edilgen biçimi) ‘*tek kullanımlık, numunelik*’ adı verilmektedir. Biz bu çalışmamızda *hapax legomenon* kaydı konusunda Sir Gerard Clauson’un VIII.-XIII. asırlar arasındaki döneme ait tarihi Türkçe metinlerin sözvarlığını kapsayan *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish* adlı etimolojik sözlüğünü esas aldık. Clauson, EDPT’nin Önsöz’ünde belirli bir sayı vermemekle beraber XIII. asır öncesine ait sözcüklerin şaşılacak kadar büyük bir bölümünün *hapax legomenon* olduğunu belirtmektedir. Çift sütun halinde 989 sayfa ve 9500 kadar madde başı sözcükten oluşan EDPT’de *hapax legomenon* olarak verilen sözcük sayısı tespitimize göre 2225 adet olup toplam sözvarlığının yaklaşık %25’ine isabet etmektedir. Ancak Clauson’dan sonraki çalışmalar, bu sözcüklerden bir kısmının başka metinlerde de görüldüğünü ortaya koymuş ve bu sözcükler *hapax legomenon* olmaktan çıkmıştır.

A-Ağlamak

Vecihe Hatipoğlu’na göre, ‘*ıġ ~ aġ*’ sözcüğünün kökü, ağaç ve su sözcüklerinin de kökü olan bir tek ‘*i*’ köküdür (Hatipoğlu 1972: 267-273). Ayrıca Türkçede “*göndermek, terk etmek, bırakmak*” anlamında bir *î* fiil kökünün bulunduğu söylenmektedir (Demirci 2012: 1421-1431). Gülensoy ise ‘*aġla-*’ sözünün ‘*âġi ~ iġi*’ yansımasından ortaya çıktığını ‘*âġi*’nin +*t* eki almış halinin ‘*aġıt*’ olduğunu belirtir (KBS-I: 55). ‘*Aġıt*’ sözcüğü ile ilgili bazı müstakil çalışmalar da yapılmıştır (Sözbilimci 2002: 325-332). Türkçenin coğrafyası ve tarihi dönemleri içinde ‘*i-* / *i-*’ ile başlayan birçok kelimedede ‘*i-* / *i-*’ önsesi ‘*e-* / *a-*’ şeklinde

değişiklikler gösterdiği gibi '-t-' ile başlayan birçok kelime Oğuz Türkçesi dışındaki Türk dili şubelerinde başına 'y-' önsesi alır (Özek 2013: 2060). Kâşgarlı; "Oğuzlarla Kıpçaklar baş tarafında 'ی' bulunan isim ve füllerin ilk harflerini 'ف' yahut 'ج'ye çevirirler." (DLT I: 31) demektedir. Önsese *y-* türemesi, yani ünlü ile başlayan sözcüklerin başında yan-ünlü *y-* sesinin belirmesi Türk dillerinde örneklerine çok rastlanan ve iyi bilinen seslik bir olgudur. Çuvaş ve Yakut Türkçesinde ise, Türk dilinin diğer şubelerinde 'y' kullanılan yerlerin hepsinde, 's' kullanılmıştır. Türk dilinde *yıgla-*; *ıgla-* > *ağla-* > *akıla-* > *ıkıla-* > *ıktı-* > *ıqtı-* > *ık-* ~ *ak-* > *ıg-* ~ *ağ-* > *-t-* ~ *-a-* şeklinde gelişme göstermiş olmalıdır. 'Sagu', 'sıgıt' ve 'ağıt' ise 's-' önsesi ve '-t' ekleriyle oluşmuş eş ve artzamanlı versiyonlardır. Bu görünüm ve gelişmelerin en iptidai hâli '-t- ~ -a-' fiil veya yerine göre isim kökleri olup, konu diğer türevleriyle beraber semantik açıdan etraflıca incelenmiştir (Aydemir 2013: 781-802). Bazı imlâ farklılıklarıyla beraber Türk dilinin en eski ve ortak sözcüklerinden olan '*ağla-* ~ *ıgla-*' ve türevleriyle ilgili sözcükleri tasnif etmek mümkündür.

a-Ağla- ~ Iğla-

Ağla-: "Yalnız olmak, boş olmak" (DLT III: 258). *Ağıt-*: "Çıkarmak, yükseltmek" (DLT I: 212, 255; EDPT: 80/1), "kovmak" (Gabain 2007: 259), "bırakmak, koyuvermek" (KS-I: 10) ve "savmak, uzaklaştırmak, ıraklaştırmak, boşaltmak" (DLT I: 265; II: 365; EDPT: 85) anlamlarındadır. *Ağla-*: "Anlamak, ağna-, anla-" (KTS: 4). *Ağla-* bu manada hapax legomenon bir veridir (EDPT: 85). *Ağıla-* ~ ağlamak: "Ağlamak" (EUTS: 5). *Ağla-*: "Ağlamak. krş. Iğla-, ıla-, yağla-, yığla-, yıyla-, yoğla-" (KTS: 4). *Ağla/ ıgla-*: " *ıg: 'to weep" (EDPT: 85, yığla-: EDPT: 902). Bu noktada '*ağla-*' eyleminin ölen bir kişinin ruhunun ebedi istirahatına yönlendirmede geride kalanların eylemi olduğu ve '*ağla-*/ savmak, uzaklaştırmak' ile '*ağla-*/ ağlamak' arasında bir ilginin bulunduğu anlaşılıyor.

Iğla-: "Ağlamak. Çocuk ıgladı/ Çocuk ağladı." (DLT I: 287). "Oğlan ıgladı/ Çocuk ağladı, 'ıgladı' dahi denir." (DLT I: 286). *Iğla-*: "Ağlamak" (EUTS: 57; KTS: 101). *Iğlaşmak*: "Ağlaşmak. 'Oğlan ıglaştı/ Çocuklar ağlaştı.' Bu kelime *ı* ile '*ıglaştı*' diye dahi kullanılır." (DLT I: 240). *Iğlaaçal*: "Ağlamsı, çok ağlayan" (TTS: 56). *Iğlaar*: "Ağlamak" (TTS: 56). *Iyılış*: "Ağlama" (ATS: 89). *Iğlagan*: "Ağlamsı, çok ağlayan" (TTS: 56). *Iğlamzıraar*: "Ağlamaklı olma" (TTS: 56). *Iğlançığ*: "Ağlanacak durum" (TTS: 56). *Iğlaş-*: "Ağlaşmak" (DLT I: 240; EDPT: 86; EUTS: 57). *Iğlat-*: (EDPT: 86; KTS: 101). *İla-*: "Ağlama" (Tavkul 2003: 56). *Iy*: "Ağlama" (KS-I: 362; ATS: 88). *Iyçr*: "Sagucu kadın" (KS-I: 362). *Iyyla-*: "Ağlamak" (KS-I: 362; ATS: 88). *Iyilaak*: "Çok ağlayan" (KS-I: 362). *Iyylak*: "Ağlamaklı" (ATS: 88). *Iyylamzırak*: "Gözü yaşlı" (ATS: 88). *Iyylamzırat-*: "Ağlatmak" (ATS: 89). *Iyylat-*: "Ağlatmak" (KS-I: 363; ATS: 89). *Iyılış*: "Ağlama" (ATS: 89). *Iyloo*: "Ağlama" (KS-I: 363).

b-Çarla-

Çarla-: "Oğlan çarladı/ Oğlan çarladı, çocuk cırladı, ağladı." (DLT III: 295). *Çarla-*: "Gürültü etmek, bağırıp çağırmak" (KMTS: 170; KE-II: 157). *Çarlaş-*: "Ağlaşmak, bağışmak, kükmek" "Oğlan çarlaşdı/ Çocuklar ağladı" (DLT II: 210). *Çarlaş-*: Hapax legomenon bir veridir (EDPT: 430). *Çarlat-*: (EDPT: 429). *Çarlatmak*: "Cırlatmak, ağlatmak. *Ol oğlanı çarlattı/ O, çocuğu cırlattı.*" (DLT II: 344). *Çarlamak*: "Cırlamak, ağlamak, bağırarak" (DLT III: 295). '*Çarla-*' sözünün *Ir*: "Song" (DLT III: 4; EDPT: 192; EDAL: 591; EUTS: 58; KTS: 101) ve *Yır*: "Song" (DLT III: 3, 143; KB: 4779; EDAL: 993; *ır* > *yır* EDPT: 954; EUTS: 192; KTS: 321; KBS-I: 417; TS-III: 1952) sözünden geldiği ve daha ziyade çocuk ağlamasını ifade ettiği anlaşılıyor.

c-Sagu

Sagu: “Ölçek” (DLT III: 225; KE-II: 530). *Sagula-*: “Ölçekle ölçmek” (DLT III: 325; EDPT: 805). *Saġu:la-* Hapax legomenon bir veridir (EDPT: 811). *Saġu*: “Aġıt” (KTS: 223). *Sagu*: “Ölünün iyiliklerini duyuran aġıt ve mersiye” (TS-V: 3245; KBS-II: 711). *Sagu*: “Feryat ve figan, türkü ve şarkı. Sagu saġ-: nalan etmek. Saguci: Aġlayıcı. Sagun: Feryat ve figan, yalvarmak” (ÇL-II: 164). *Saġu saġ-*: “Ölünün arkasından parayla tutulan kadın yüksek sesle ağlamak, aġıt söylemek” (KBS-II: 715). *Saġu saġ-*: “to sing a dirge” (EDPT: 805). ‘*Sagu/ ölçek*’ ile ‘*sagu/ matem*’ arasında ‘*aġla-/ kovmak, yükselmek*’ ve ‘*aġla-/ ağlamak*’ arasındaki ilgiye benzer bir ilginin bulunduğu ve bunun derin manalarının olduğu anlaşılıyor.

d-Sıġıt ~ Yıġıt

Sıġıt ~ Sıġıt: “Aġlama, ağlayış hıçkırık, feryat, matem” (DLT I: 356; EUTS: 133; KE-II: 556; KTS: 234; Tavkul 2003: 66; EDAL: 1196; EDPT: 806). *Sıġdamak*: “Aġlamak” (EUTS: 133). *Sıġta ~ Sıġta*: “Aġlamak” (KB: 6292; EDPT: 807). *Sıġtamak*: “Aġlamak” (DLT III: 275). “*Oġlan banġ sıġıttı/ Çocuk baġırarak ağladı.*” (DLT III: 355). *Sıġdatmak ~ Sıġtatmak ~ Sıġtatmak*: “Aġlatmak” (DLT II: 327, 360). *Sıġtamaġ*: “Aġlamak, sızlamak” (EUTS: 133). *Sıġtaşmak*: “Aġlaşmak, sızlaşmak” (EUTS: 133). *Sıġtat-*: “Aġlatmak” (KB: 6126). *Sıġıtçı*: (EDPT: 807). *Sıġıtsız*: (EDPT: 807). *Sıġtaş-* (EDPT: 807). *Sıġtat-*: (EDPT: 807). *Sıkta-*: “Acı acı ağlamak, tasalanmak” (KS-II: 649). *Sıġtamaġ*: “Hıçkırarak ağlamak, hıçkırık” (EUTS: 133). *Sıġıt ~ Sıġtamak ~ Sıġtaşmak ~ Sıġtaşmak*: “Aġlaşmak. Kişi kamuġ sıġtaşdı/ Bütün halk ağlaştı” (DLT II: 211). Türkçede ‘*sı > sıg > sıgı > sıgıt*’ gelişmeleri üzerine bazı inceleme ve görüşler bulunmaktadır (Balyemez 2009: 369-378; Şen 2012: 513-517).

Yıġla-: “Aġlamak” (DLT I: 272, II: 232; III: 258, 309, 321; KB: 1239, 6558, 6560; KTS: 320; KE-II: 733/4). *Jıġ(-la-)*: “To weep, cry” (EDAL: 873). *Yıġı*: “Göz yaşı, ağlama, girye” (KE-II: 733). *Yıġla-*: “ıġa-, ağla-, aġla-, ıġla-: ağlamak, inlemek” (Gabain 2007: 310; YUTS: 468). *Yıġıt*: “Aġlama” (EUTS: 191). *Yıġlaġ*: “Devamlı ağlayan, gözü yaşlı” (KE-II: 735). *Y(J)ıġi-zar*: “Aġlama, hıçkırık” (YUTS: 182). *Y(J)ıġlamsirimak*: “Aġlamsamak” (YUTS: 182). *Y(J)ıġlitiş*: “Aġlatma” (YUTS: 182). *Y(J)ıġlañġu*: “Gözü sulu, çok ağlayan” (YUTS: 182). *Y(J)ıġlañġuluk*: “Gözü sulu olma hali, çok ağlayanlık” (YUTS: 182). *Yıġlaş-*: “Aġlaşmak. Kişi barça yıġlaşdı/ Halk bütün ağlaştı.” (DLT III: 322; EDPT: 903; EUTS: 191; KE-II: 735; YUTS: 182, 468). *Yıġlaġlık*: “Devamlı ağlayan, gözü yaşlı” (KE-II: 735). *Yıġlat-*: “Aġlatmak” (DLT II: 355; KB: 1595, 4096, 6200, 6202; EDPT: 903; KE-II: 735; YUTS: 182, 468).

e-Edebî Eserlerde Kullanımı

“*Yıġlap udu artadım.
Baġrım başın kartadım.
Kaçmış kutuġ irtedim.
Yaġmur küni kan saçar.*”

‘Arkasından ağlayarak bozuldu, baġrımın yarasını deştim, giden saadeti aradım, gözüm yağmur gibi kan saçar.’ (DLT I: 272).

“*Ulşıp eren bürleyü
Yırtın yaka urlayı
Sıkıp üni yurlayı*”

Sıgtap közi örtülür

'Herkes kurt gibi uluşuyor, yakasını yırtarak bağıyor, ünü çıkasıya bağıyor, gözü örtülesiye ağlıyor.' (DLT I: 189).

*"Kızlep tutar sewüklük
Adhrış küni belgürer
Başlığ közüğ yapsama
Yaşı anın sawrukur"*

'Sevgiyi gizli tutar, ayrılık günü belirir; yaralı gözü kapatma, onun yaşı fişkirir, savrulur.' (DLT II: 172).

*"Üdhik meni küçeyür
Tün kün turup yıglayu
Kördi közüm tawrakın
Yurtı kalıp agrayu"*

'Aşk bana zulmediyor, gece gündüz durup ağlayarak, gözüm onun davrandığını gördü, yurdu boş kalarak.' (DLT III: 258).

*"Akturur közüm yolak
Tüşlenür ördek yugak."*

'Gözüm çay akıtır, orada ördek yuğak toplanır.' (DLT I: 222; III: 17).

*"Közüm yaşı sawrukup kudhu akar
Bilnıp ajun emgegin tükel ukar"*

'Bütün akla gelen dünya zahmetleri bilindiği için gözümün yaşı savrularak aşağıya akar.' (DLT II: 228).

*"Nenğin tutar bekleyü özi yémes
Saranlıkın yıglayu altın yıgar"*

'Malını elinde tutarak bekler, kendisi yemez; pintiliği yüzünden ağlayarak altın yıgar.' (DLT I: 504).

*"Tün kün turup yıglayu
Yaşım meniğ sawrulur"*

'Gece gündüz durmadan ağlayarak gözümün yaşı savrulur.' (DLT II: 232).

*"Yelkin bolup bardukı könglüm anğar bağlayu
Kaldım erinç kadguka ışım udhu yıglayu"*

'Misafir olup sevgilim gitti, gönlümü ona bağladım. Kaygıda kaldım; işim, arkasından ağlamaktır.' (DLT III: 309).

KB'de iki yerde, 'ağıt' ve 'sığıt' kelimeleri 'ağla-' yani gözyaşı dökmek anlamında kullanılmış.

“Nerek kadgurur sen nerek bu sıgıt
Bayat hükmi keldi sıgıtı ağıt.”

‘Niçin kederleniyorsun, bu ağlama niçin; gelen Tanrı hükmüdür, ağlamayı bırak’ (KB: 1233).

“Negüke ulır sen negü bu sıgıt
Bu kulk edgü ermez munı sen ağıt”

‘Niye ağlayıp feryat ediyorsun; böyle davranmak iyi değildir; sen böyle yapma’ (KB: 6312). Clauson, KB’deki bu *ağıt*- fiilinin uygunsuz kullanıldığını, belki de aynı beyitte geçen sıgıt ile kafiye oluşturmak için yazıldığını belirtir (EDPT: 80/1). KB’de ‘kül-’ gülmek, ‘sıgıt’ ağlamak anlamında kullanılmıştır.

“Nelük toğdum erki yana ölgeli
Nelük küldüm erki sıgıt körgeli”

‘Ölecek olduktan sonra sanki niye doğdum; Ağlayacak olduktan sonra sanki niye güldüm’ (KB: 1136).

Ölü için ağlamak ile normal yaşam için ağlamak aynı şey olmamıştır. Eski Türk yazıtları Türk hakanının ‘yog’ merasimine iştirak eden elçilerden başka ‘yogçı ve sıgıtçı’lardan söz ediyor. ‘Yogçılar’ herhalde cenaze törenini hazırlayanlar ile törene iştirak eden resmi kortej olmalıdır. KTY D.4. satırda Bumın Kağan’ın ölümü dolayısıyla ‘yog’ merasimi ve iştirak edenler:

“Özü ança kergek bolmuş. Yogçı sıgıtçı öngre kün toğsıkda Bökli çöllüg il Tabgaç tüpüt Apar Purum Kırgız Üç Kurıkan Otuz tatar Kitay Tatabi bunça bodun kelipen sıgtamış yoglamış/ Kendisi böylece vefat etmiş. Yasçı, ağlayıcı, doğuda gün doğusundan Bökli Çöllü halk, Çin, Tibet, Avar, Bizans, Kırgız, Kurıkan, Otuz Tatar, Kıtay, Tatabi, bunca millet gelip ağlamış, yas tutmuş.” (Ergin 2005: 8; Tekin 2010: 24) şeklinde anlatılmaktadır.

Orta dönem Türkiye Türkçesine ait eserlerde ‘ağıtçı’:

“Nevhager manasınadır ki Arapların nebbâha ve neddâbe itlak eyledikleri karıdır. Cenaze önünde ve karıların aralığında meyyitin evsafını zıkr ü tâat ederek a’lâ savt ile girye idüp karılar dahi ana mütabaat ile girye ve zari zari ederler. Türkide ‘ağıtçı/ ىجئأ’ tabir edeler” ve “meyyit üzere nevha idici karıya denir ki ‘ağıtçı/ ىجئأ’ tabir olunur, Arabistan türesindedir.” (TS-I: 43) şeklinde tanıtılmaktadır.

f-Yas ve Millî Yas

Türklerde en büyük ‘yas’ düşman saldırısı ile meydana gelir, saldırıyla halk büyük bir panik halinde kaçırdı. Tarihte zulme en çok uğrayan Türklerin dilinde soykırım ve millî yas üzerine birçok dil malzemesi bulunmaktadır (Sarıkaya 2007: 551-558). *Belinğ*: “Düşman gelmesi yüzünden halk arasına düşen ürküntü/ Panic, terror, mourning, hysterics, silly” (DLT III: 370; KB: 1996; EUTS: 26; EDAL: 338; EDPT: 343). *Bulgak*: “Düşman gelmesi yüzünden halk arasına düşen karışıklık” (DLT I: 467; EDPT: 336; KE-II: 142). Clauson ‘bulgak’ ile ‘belinğ ~ belinğ’ sözlerinin yakın anlamda olduğunu ifade eder. Bu büyük panik ve telâş ile köy halkının şehre kaçışmasına ‘köçrüm’ (DLT I 485) denirdi. Clauson ‘köçrüm’ sözüne hapax legomenon kaydı koymuştur (EDPT: 698). Türkler ‘belinğ’

veya 'bulgak' halinde hazırlıksız yakalanmamak için buldukları yerin dağ doruklarına veya yüksek yerlere 'karguy' denilen minare şeklinde yüksekçe yapılar yapıyorlardı. Clauson, 'karguy' için 'A watch-tower with a beacon on the top to give raid warnings/ Saldırı uyarısı için tepelere inşa edilen gözetleme kulesi' karşılığı vermiş, DLT'de *karġu:y* biçiminde bir versiyonun da bulunduğunu belirtmiştir. Clauson'a göre sözcüğün değişimi '*karġuy > karġu:y > karġu*' şeklinde olmalıdır (EDPT: 653). Düşmanın gelmesini haber vermek böylece, halkın hazırlanması ve eşyalarını toplamalarını sağlamak için bu kulelerde ateşler yakılıyordu (DLT I: 426; III: 241). *Yas*: "Zarar, ziyan", "Ölüm, helâk. Oğuzca." (DLT III: 159). *Ya:s*: "Damage, harm, destruction, loss, etc. Oğuz XI ya:s: death, destruction, hence one says *anuy oġl: ya:s boldı*/ His son perished, or died." (EDPT: 973). *Jās*: "Loss, damage, shame. OTürk. jas: (OUygh.); Karakh. jas" (EDAL: 1518).

B-Gülmek

Türk dilinin bütün şubelerinde 'k ~ ġ' = 'o' ses denkliği malûmdur. Bazı imlâ farklılıklarıyla beraber Türk dilinin en eski ve ortak sözcüklerinden olan 'kül- ~ gül-/ gülmek' sözcüğü hakkında kesin ve üzerinde ittifak sağlanmış bir etimoloji açıklaması bulunmamaktadır.

1-Kül-: "El ayak bağlamak, birbirine bağlamak" (ATS: 128). *Kültür-*: "*Ol at adhakın kültürdi*/ O, atın ayağını bağlattı ve köstekletti." (DLT II: 195). *Külün-*: "*Er eligi adhakı külündi*/ Adamın çalışmaktan, yürürken çok sallanmaktan, sanki ağırlıktan bağlanmış gibi eli ayağı yoruldu." (DLT II: 158). *Külü-*: "Bukağı, köstek" (ATS: 128). "*At külerdi*/ At tökezidi." (DLT II: 84). *Kül-*: "Spool, skein, sheaf" (EDAL: 817). *Gül-*: "To tether, bind feet" (EDAL: 570). *Külüğ-*: "İğreti" (DLT I: 391). *Külgü-*: (g-): "Gülüş, gülme, kalp sektesi" (DLT I: 430).

2-Kü-: "Ün, şan" (DLT II: 212), "şöhret, ses, şayia" (EUTS: 80), "Rumour; fame, reputation and the like" (EDPT: 686). *Külf-*: "Gürültü" (DLT III: 448). Okunuşu şüpheli ve hapax legomenon bir veridir (EDPT: 716). *Külgü-*: "Eğlence" (KE-II: 407). *Külkü-*: "Gülme, eğlence" (KMTS: 286). *Kültgü-*: "Eğlence, şamata" (KE-II: 407). *Güldürde-*: "Güldür güldür ses vermek" (KTS: 88). *Güldüremek-*: "Güldürdemek" (TS-III: 1852). *Küldür-*: "Güldürdemek, şimşek çakmak" (KE-II: 407). *Küldre-*: "Güldür güldür etmek" (DLT III: 448). Hapax legomenon bir veridir (EDPT: 717). *Külre-*: "Gürlemek, güldür güldür etmek" (DLT III: 283). Clauson, hapax legomenon kaydıyla *küldre-* ile *külre-* sözlerinin aynı manada olduğunu ifade eder (EDPT: 720). Buradan anlaşılıyor ki, "kü" ile başlayan kelimeler Türkçede genellikle canlı, parlak, göz alıcı, iç açıcı, devingen, güçlü ve yaşam kaynağı yansıtan kelimeler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu verilere göre, 'gülmek' eyleminin el-ayak dolaşmasına sebep olabileceği cihetle mecazen 'bağ, köstek' anlamındaki 'kül-' sözünden gelmiş olabileceği düşünülebilir. Ancak 'kül- ~ gül-/ gülmek' sözünün kökünün 'ün, şan, şayia' anlamındaki 'kü' ve aynı kökten geldiği kuşkusuz olan yansıma ses 'kül-' kökünden gelmesi daha munasip durumdadır. EDAL müelliflerinin; *Kü(b)*: "Fame, wisdom, famous, OTürk. *kü* (Orkh., OUygh.); Karakh. *kü* (MK, KB); Az. *küj* 'roar'; Turkm. *Küj*, Kirgh. *kü* 'sound, roar', *külük*, Kaz. *Külük*, Khak. *kü-lük*, Shr. *küg* (Radl.); Oyr. *kü* 'roar', *külük*." (EDAL: 812) şeklinde yaklaşımlarıyla aynı kanaatte oldukları anlaşılıyor. *Kültür-*: (g-): "To make (sometimes) laugh/ *Ol meni kültürdi*/ He made me laugh/ O, beni güldürdü." (DLT II: 195; EDPT: 717). Türkçede 'kü' kökü ve bu kökten geldiği kabul edilebilecek olan sözcüklerin görünümü şöyledir:

a-Türk Dilinde 'kül- ~ gül-' ve Türevleri

Kül (g-): "Gülmek" (DLT II: 260; EDPT: 715, 718; KS-II: 535; Tavkul 2003: 62; KMTS: 286; KTS: 167; TSS: 102; ATS: 128; AH: 172; KE-II: 406). *Külçir* (g): "To smile" (EDPT: 716; EUTS: 81; AH: 205; KE-II: 407). *Küldü*: "Er küldü/ Adam güldü. Başkası da böyledir." (DLT II: 26). *Küldi er*: "Adam güldü." (DLT II: 35). *Külmäk*: "Gülmek" (EUTS: 81). *Küldür-*: "Güldürmek" (KTS: 167; KBS-I: 394). *Küldürmek*: "Güldürmek" (YUTS: 211). *Küldürerlik*: "Güldürecek bir tarzda" (YUTS: 211). *Küldürtmek*: "Güldürtmek" (YUTS: 211). *Küldürtüş*: "Güldürtme" (YUTS: 211). *Küldürüş*: "Güldürme" (YUTS: 211). *Külgen er*: "Çok gülen adam demektir. Bunun emri hazırı 'kül'dür." (DLT II: 54). *Külgüçi er*: "Gülücü adam" (DLT I: 51). *Külgünçeklik ~ Külgünçük*: "Çok gülen" (YUTS: 211). *Külgünçeklik*: "Çok gülme hali" (YUTS: 211). *Külgüsüz*: "Without lauhing, in all seriousness" hapax legomenon bir veridir (DLT I: 96; EDPT: 718). *Külke*: "Gülme, gülüş" (YUTS: 211). *Külkülü*: "Komik, güldürücü, alaycı, müstehzi" (KMTS: 286). *Külkülük*: "Gülünçlü, güldürücü, komik" (YUTS: 211; KMTS: 286). *Külsir-*: "Gülümsemek, gülümser görünmek" (DLT II: 196; külçir-: EDPT: 720). *Külsirgen er/ Daima gülümseyen adam* (DLT II: 256; EDPT: 720). *Kültkür*: "Gülüş, gülme" (KTS: 168). *Kültürmäk*: "Güldürmek" (EUTS: 81). *Külümçile*: "Gülümseme" (ATS: 128). *Külümsi-*: "Gülümsemek" (KE-II: 407). *Er külümsindi/ Adam güler göründü, gülümsedi. Gerçekten gülmediği halde güler göründü.* (DLT II: 259; EDPT: 719). *Ol manğa telim külümsindi/ O, bana çok güler göründü.* (DLT II: 260). *Men küleren/ Ben gülerim. 'Küldi' kelimesinde 'j' harfi yoktur.* (DLT II: 65). *Külümsüre-*: "Gülümsemek" (KMTS: 286). *Külümzire-*: "Gülümsemek" (ATS: 128). *Külümziren-*: "Kendi kendine gülmek, gülümsemek" (ATS: 128). *Külünç*: "Gülünç/ Laughter stock" (DLT III: 374; EDPT: 719; KBS-I: 394). *Külünmäk*: "Gülümsemek, sırtmak" (EUTS: 81). *Külüreş-*: "Gülüşmek" (ATS: 128). *Külüş-*: "Budhun kamuğ külüşdi/ The people all laughed together/ Halk hep gülüştü." (DLT II: 110; KE-II: 407). "To laugh together, to laugh at one another." (EDPT: 720). *Külüşmäk*: "Gülüşmek, gülüşme" (EUTS: 81). *Külüşüg/k*: "Gülüş" (EUTS: 81).

Gül: "Gülmek" Kökeni belli değildir (KBS-I: 393). *Güldürme*: "Güldürme" (GTS: 108). *Güldürüce*: "Güldürücü" (GTS: 108). *Güleç*: "Her zaman gülümseyen" (KBS-I: 394; KTS: 167; TS-III: 1853). *Güleğen*: "Daima gülen, çok gülen" (TS-III: 1854; KBS-I: 394). *Gülen*: "Daima gülen" (KBS-I: 394). *Gülencek*: "Maskaraya almak" (GTS: 108; TS-III: 1857). *Gülerlenmek*: "Gülümsemek" (TS-III: 1855). *Gülgaç*: "Gülücü, kahkahazen" (ÇL-I: 73). *Gülgü*: "Gülüş, kahkaha, tebessüm" (ÇL-I: 73). *Gülkan*: "Gülen, gülücü" (ÇL-I: 73). *Gülme*: "Gülmek, alay etmek, alaya almak" (GTS: 109). *Gülmelü*: "Gülünecek, tuhaf, gülünç" (TS-III: 1856). *Gülücü*: "Alay eden kişi, alaycı, gülücü" (GTS: 109; KBS-I: 394). *Gülücük*: "Gülümseme, tebessüm" (KBS-I: 394). *Gülüm*: "Gülüş, tebessüm" (GTS: 109; ÇL-I: 73). *Gülümse*: "Hafifçe gülme, tebessüm" (KBS-I: 394). *Gülümseme*: "Gülümsemek" (GTS: 109). *Gülümsemek*: "Dudaklar tebessüm etmek, gülmek" (ÇL-I: 73). *Gülümsünmek*: "Gülümsemek, tebessüm etmek" (TS-III: 1856). *Gülün-*: "Gülmek işi yapılmak, alay edilmek" (KBS-I: 394). *Gülündürmek*: "Gülünç etmek, başkalarını bir kimseye güldürmek" (TS-III: 1858). *Gülüntü*: "Gülünç, maskara" (GTS: 109). *Gülüş*: "Gülme işi ya da biçimi" (KBS-I: 395). *Gülüş-*: "Karşılıklı veya birlikte gülmek" (KBS-I: 395). *Gülüşken*: "Birkaç kişiyle birlikte çok gülen" (TS-III: 1858). *Gülüşme*: "Gülüşmek, şakalaşmak" (GTS: 109).

b-Kahkaha ile Gülmek

Katur-: Doğrusu 'katğurğan' olmalıdır (EDPT: 604). *Katurmak*: "Sevinmek, öğünmek, gülmek" (DLT I: 516). *Katğur-*: "To laugh wildly", as stronger word than kül- with it is often associated; morphologically obscure; prima facie an Inchoative." (EDPT: 599). *Er külüp katğurdı/ Adam, gülererek katıldı.* (DLT II: 192). *Katrundi*: "Küler er katrundi/ The

laughing man stopped himself/ Gülen adam durakladı, gülmesini kesti." (DLT II: 249; EDPT: 605).

c-Edebî Eserlerde Kullanımı

"Könğli köyüp kanı kurıp agzı açıp katgurur
Sızgurgalır üdhikler essiz yüzi burkurur"

'Kalbi yanıp, kanı kuruyarak ağzını açarak katılır; sevda onu sarartır, solgun yüzünü buruşturur.' (DLT II: 188).

"Külse kişi atma anğar örter küle
Bakkul anğar edhgülüğün agzın küle"

'Sana karşı gülen bir kimsenin yüzüne sıcak kül atma; ona yüzün gülererek, iyilikle bak.' Bununla 'iyiliğe iyilikle karşılık ver' demek istiyor.' (DLT I: 129; II: 26).

"Külse kişi yüzünge körklüg yüzün körüngil
Yawlak ködhez tılññı edhgü sawıñ tilengil"

'Birisi yüzüne gülererek gelse, güler yüzle görün. Kötülükten dilini gözet; iyi şöhret dile.' (DLT III: 43).

"Yay baruban erküzi
Aktı akın munduzu
Toğdı yaruk yulduzu
Tinğle sözüüm külgüsüz"

'Bahar giderken erimiş olan karlar coşkun seller gibi aktı, tan yıldızı doğdu; sözüüm gülmekten dinle.' (DLT I: 96).

d-Güldürme Eylemleri

1-Emrit- "Kaşıma ve gidiştirme yüzünden gıdıklanmak." "*Kaşınmak mening yinim emritti/ Kaşınmak benim vücudumu gıdıklandırdı*"; şöyle ki bu, bir kimsenin koltuk altı veya boynu kaşınırsa bütün beden bundan gıdıklanır, adamcağız gülmeğe başlar." (DLT I: 261/2). 'Emrit-' hapax legomenon bir veridir (EDPT: 163).

2-Kıçıla- "Gıdıklamak" hapax legomenon bir veridir. *Kıçıla-* (EDPT: 591). "*Ol meni kıçıladı/ O, beni gıdıkladı.*" Bu insanın, güldürmek için koltuğunu ve ayağının altını kaşımakla olur." (DLT III: 323). "*Ol anı kıçıladı/ O, onu gıdıkladı, 'o, onun gülecek yerini kaşdı.*" demektir." (DLT III: 329). *Kıçık:* "Gıcık, gıdıklanmak" (ATS: 107; TS-IV: 2467). *Kiçik:* "Gıcı-: itching, tickling, to tickle" (EDAL: 653).

3-Sukı- "Parmağıyla gıdıklamak." "*Ol anı sukıdı/ O, onu parmağıyla gıdıkladı.*" (DLT III: 269) 'Sukı-' hapax legomenon bir veridir (EDPT: 806).

e-Millî Gülmece

Külüt (g-): “Halk arasında gülünç olan nesne” (DLT I: 357). “A laughing-stock among the people.” hapax legomenon bir veridir (EDPT: 716). *Gülüt*: “Gülünçlü sözler veya durumlar.” (KBS-I: 395). *Kög*: “Bir şehir halkı arasında meydana çıkarak bir sene içerisinde gülünen şey, gülmece. *Bu yıl bu köğ keldi*/ Bu yıl bu gülmece geldi, bu yılın gülmececi budur.” (DLT III: 131). Clauson, okunuşu şüpheli ve ‘kü:ğ’ imlâsıyla Kâşgarlı’nın verdiği bilgileri nakletmekle yetinir (EDPT: 709).

Sonuç

Çalışmamızda ‘ağla- ~ ıgla’ ve ‘kül- ~ gül-’ sözcüklerinin Türk dilinin ortak ve en eski sözcüklerinden olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu sözcüklerin alıntı olduğuna dair herhangi bir kayıt veya görüş yoktur. ‘Ağla- ~ ıgla’ sözcüklerin kökeni ‘ı ~ a > ıg ~ ağ’ fiil veya isim kökleridir. ‘Ağla- ~ ıgla’ ve türevlerinin daha ziyade uhrevî hayata mahsus olduğu, ölen kişi için arkada kalanların, ölünün ruhunun sükûnetini sağlamak bakımından gerçekleştirdikleri eylemler olduğu, bunların derin manalarının bulunduğu görülmektedir. Ancak ölünün ruhu için ‘ağlama ~ ıglama’ ile dünyevî meseleler için ‘ağlama ~ ıglama’ ayrı tutulmuştur. Düşman saldırısı veya işgali ya da doğal felâketlerin sebep olduğu, ‘belinğ’ veya ‘bulgak’ denen dönemlerde ortaya çıkan ‘panik’ ve ‘kaçışma’ halinin ‘millî yas’ olarak değerlendirilebileceği savunulmuştur. Bu durumlarda halkın büyük panik ve telâş ile köy ve yaylalardan şehre kaçışmasına ‘köçrüm’ denilmekteydi.

‘Kül- ~ gül-’ sözünün yansıma ses olduğu, ‘yayıлма, şayit olma’ anlamlarına geldiği tespit edilmiştir. Kâşgarlı’nın naklettiği söz ve dörtlüklerden ‘gülme’ eyleminin dünyevî olduğu, normal dışı gülmek ve kahkahanın edep ve vakara muğayir davranış olarak görüldüğü anlaşılıyor. Bununla beraber, Türklerde ‘yılın gülmececi’ âdeti vardır. Halk gülünecek bir konuyu yakaladığında bütün yıl, hatta birkaç yıl anlatır, anlatır gülerdi. Bir şehir halkı arasında meydana çıkarak bir sene içerisinde gülünen şeye ‘köğ’ denildiğini Kâşgarlı’dan öğreniyoruz.

KISALTMALAR

- AH: Atebetü’l-Hakayık
 ATS: Altay Türkçesi Sözlüğü
 ÇL: Çağatay Lugati
 DLT: Divanü Lugati’t-Türk
 EDAL: Etymological Dictionary of the Altaic Languages
 EDPT: An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish
 EUTS: Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü
 GTS: Gagauz Türkçesinin Sözlüğü
 KB: Kutadgu Bilig
 KBS: Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü
 KE: Kısasü’l-Enbiya
 KMTS: Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü
 KS: Kırgız Sözlüğü
 KTS: Kıpçak Türkçesi Sözlüğü
 TS: Tarama Sözlüğü
 TSS: Türkçe-Sahaca (Yakutça) Sözlük
 TTS: Tuva Türkçesi Sözlüğü
 YUTS: Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü

Kaynakça

- Arıkoğlu, E.-Kuular, K. (2003). Tuva türkçesi sözlüğü, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ata, A. (1997). Nâsirü'd-dîn bin burhânü'd-dîn rabgûzî, kısasü'l-enbiya (I Giriş-Metin-Tıpkıbasım), Dizin II, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aydemir, A. (2013). Manevi Kültürümüze Ait İki Kelime 'Ağıt' ve 'Sığıt' Üzerine: Semantik Bir Yaklaşım, *Turkish Studies*, (8) 1, 781-802. Doi Number: 10.7827/TurkishStudies.3464
- Balyemez, S. (2009). Sırsıklam, Sırsıklam Kelimeleri Üzerine, *The Journal of Academic Social Science Studies*, (5) 2, 369-378. Doi Number: http://dx.doi.org/10.9761/JASSS_119
- Caferoğlu, A. (1993). Eski uygur türkçesi sözlüğü, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Clauson, S.G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish*, Oxford University Press, Oxford.
- Demirci, Ü.Ö. (2012). ıd- Fiilinin Yapısı Üzerine, *Turkish Studies*, (7) 4, 1421-1431. Doi Number: 10.7827/TurkishStudies.3858
- Edib Ahmet İbn Mahmud Yükneki. (2006). *Atebetü'l-hakayık*, (Haz. Reşid Rahmeti Arat), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A.B. (1995). Bir Kişi Yanılsar Oguşu Bodunu Bişükine Tegi Kıdmaz Ermiş (KT G 6=BK K 4) İbaresi Üzerine, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 83-89.
- Ergin, M. (2005). *Orhun abideleri*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Gabain A.V. (2007). *Eski türkçenin grameri*, (Çev. Mehmet Akalın), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gaydarçi, G.A.-Koltsa E.K.-Pokrovskaya L.A.-Tukan B.P. (1991). *Gagauz türkçesinin sözlüğü*, (Aktaran: İsmail Kaynak-Mecit Doğru), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye türkçesindeki türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hatipoğlu, V. (1972). Ağaç ve Su, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 267-273.
- İlhan, N. (2004). Yanılsar... Bişükine Tegi Kıdmaz Ermiş, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (14) 2, 121-128.
- İnayet, A. (2011). Bir kişi: y(a)η(ı)ls(a)r: og(u)şu: bod(u)nı: bişükinjâ: t(â)gi: kıdm(a)z: (â)rm(i)ş ve in(i)si: [(â)ç]isin: bilm(â)z: (â)rti: oğlu: k(a)ñın: bilm(â)z: (â)rti İbareleri Üzerine, III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu, (Ed. Ülkü Çelik

- Şavk), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Cilt I, 451-455,.
- Kâşgarlı Mahmud. (2006). *Divanü lûgati't-türk*, (Çev. Besim Atalay), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 5. bs.
- Naskali, E.G.-Duranlı, M. (1999). *Altayca-türkçe sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Necip, E.N. (1995). *Yeni uygur türkçesi sözlüğü*, (Çev. İklil Kurban), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özdemir, H. (2013). 'Bir kişi yañılsar uğuşı bodunu ebi eşükiñe tegi kıdmarz ermiş' İbaresini Üzerine, *Dil Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 13, 131-139.
- Özek, F. (2013). /ı/ Türkçede Bir Anasesbirim Midir?, *Turkish Studies*, (8) 1, 2057-2063. Doi Number: 10.7827/TurkishStudies.4537
- Sarıkaya, M. (2007). Türklerdeki Soykırım Algısının Dile Yansıması Üzerine, *Turkish Studies*, (2) 2, 551-558. Doi Number: 10.7827/TurkishStudies.90
- Sözbilici, Ş. (2002). Ağıt Kelimesinin Kökeni, *Türk Dili Dergisi*, Sayı: 604, 325-332.
- Starostin S.A.-Dybo, A.V.-Mudrak, O.A. *Etymological dictionary of the altaic languages*, Leiden-Boston 2005.
- Şen, S. (2012). Sık Sözcüğünün Kökeni Üzerine, *Turkish Studies*, (7) 4, 513-517. Doi Number: 10.7827/TurkishStudies.4090
- Şeyh Süleyman Efendi. (1902). *Çagataj-osmanisches wörterbuch*, (Haz. Ignaz Kunos), Budapeşte.
- Tarama sözlüğü. Cilt I-VI, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tavkul, U. (2000). *Karaçay-malkar türkçesi sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tavkul, U. (2003). *Codex Cumanicus ve Karaçay-Malkar Türkçesi*, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyatı Dergisi*, Sayı: 15, 45-81.
- Tekin, T. (2010). *Orhun yazıtları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, R.-Vural, H.-Karaatlı, R. (2007). *Kıpçak türkçesi sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Vasiliev, Y. (1995). *Türkçe-sahaca (yakutça) sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yudahin K.K. (1998). *Kırgız sözlüğü*, (Çev. A. Taymas), Cilt I-II, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yusuf Has Hacib. (2006). Kutadgu bilig, (Haz. Reşid Rahmeti Arat), İstanbul: Kabalcı Yayınları.